

РОЗВІДКИ

Людмила Касян

●

ПОСТАТЬ СТЕПАНА ВАСИЛЬЧЕНКА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЙОГО АВТОБІОГРАФІЇ

У статті розглянуто особливості автобіографії як жанру літератури та одного із джерел наукового дослідження. Проаналізовано автобіографічний нарис С. Васильченка «Мій шлях».

Автобіографія як документ душі та джерело уявлень людини про себе міцно посіла місце між літературним твором і суворим документом, між вимислом та історією. Вона належить до літератури так званих жанрів людського документа [4], до якої також відносять щоденники, спогади (мемуари), листи, сповіді. Автобіографія зароджується у пізній Античності на ґрунті індивідуального самовідчуття одночасно із поняттям особистості. З давнини відомі такі визначні твори, як «Сповідь» Блаженного Августина, «Життя Бенвенуто Челіні, описане ним самим» Б. Челіні, «Сповідь» Ж.-Ж. Руссо, «Поезія і правда з мого життя» Й. Гете.

Термін «автобіографія» походить від грецьких слів «автос» – сам, «біос» – життя та «графіо» – пишу. Отже, автобіографія – це розповідь про життя людини, написана нею самою, «опис власного життя» [2], «опис свого життя» [3]. «Для автобіографічного життєпису характерне прагнення осмислити прожите життя як ціле, надати емпіричному існуванню оформленість і зв'язність» [8, 74]. В. Дільтей трактує автобіографію як роздуми людини про її життєвий шлях, які отримали літературне вираження [1]. Ф. Лежен так визначає цей жанр: «Автобіографія є оповідним текстом з ретроспективною установкою, через яку реальна особистість розповідає про власне буття, і при цьому акцент робиться на своєму приватному житті, особливо історії становлення своєї особистості» [7, 115].

За словами Л. Гінзбург, мета автобіографії – представити життя (або якусь його частину) як деяке ціле, коли описувані події відділені від нинішнього певним часовим проміжком, і автор може поставитись до них більш або менш безпристрасно, а самі події встигли набути в його очах значну або неглибоку осмисленість [6, 316].

Автобіографія відрізняється від щоденника, який день за днем фіксує щоденні факти і враження, та від мемуарів, у яких історіографічне начало принципово важливіше суб'єктивного.

Автобіографія включає як предмет опису особистість у просторі та часі, яка є одночасно і об'єктом, і суб'єктом опису. Це своєрідний жанр літератури і одне із джерел наукового дослідження життя та творчості видатної особистості, окремої епохи, періоду, події.

У цьому аспекті цікавою є художня автобіографія видатного українського

© Касян Людмила Григорівна – завідувач відділу філософії освіти та освітніх технологій Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

письменника С. Васильченка, творчість якого позначена активними ідейно-естетичними шуканнями. Життя і діяльність митця припали на період складних соціальних катаклізмів, творчість зазнавала однозначних, часто упереджених оцінок. При пильній увазі літературознавців до прозових надбань С. Васильченка його автобіографічний твір «Мій шлях» – своєрідний «автопортрет» письменника зламу століть – фактично залишився малодослідженим.

«Мій шлях» уперше у скороченому вигляді опубліковано у журналі «Радянська література» (№5, 1938 р.). Повністю твір за чорновим автографом 1931 р. побачив світ у 1960 р. в чотиритомному виданні творів письменника за загальною редакцією О. Білецького [5].

С. Васильченко в останні дні життя уклав текст і написав «ключ» до повісті. Остаточному опрацюванню твору завадила хвороба і смерть письменника. Над ним він працював довгий час, удосконалюючи, уточнюючи задум, про що свідчать різні варіанти назви: «Автобіографічні записки», «Авторські записки», «Замітки автора», «Мої записки», «Замість автобіографії», «На довгій ниві», «На моєму шляху», «Мій шлях». Сам письменник визначає жанр свого твору як автобіографічний нарис. У короткій передмові автор начебто укладає з читачем «автобіографічний договір» [7, 108] – представляє йому себе, пояснює смислове завдання і літературну оптику своєї праці. С. Васильченко зазначає, що його мета – «в загальних рисах показати життєвий шлях народного учителя і мужицького українського письменника, за якого я себе вважаю, шлях не винятковий, а характерний». Виходячи з означеної мети, письменник розкриває принципи добору і компоновання матеріалу: «Тільки потрібні для цього факти я буду подавати. Потрібні факти й логічні з їх освітлення і висновки» [1, 8].

Описуючи події, факти свого життя, С. Васильченко намагається чітко відтворити не лише хронологічну послідовність, а й розкрити каузальний зв'язок між ними, встановити причини і пояснити наслідки; жодна подія у нього не провисає у повітрі.

У «Моєму шляху» відчутна активна авторська включеність у свої спогади, що призводить до емоційності оповіді, зміни тональностей, використання різних типів тексту і стилістичних фігур, співвідношення «розповіді» і «дискурсу», «розповіді» й «показу».

Оповідуючи про дитинство, родину, навчання в Ічнянській п'ятирічній школі, Коростишівській семінарії, С. Васильченко відтворює найбарвистіші, найемоційніші моменти, події, враження, мрії, своє життєвідчуження: «...дошкільні і шкільні мої роки в Ічні оставили в моєму пам'ятку хаотичний, проте яскравий, барвистий калейдоскоп окремих моментів» [5, 13], «...не зважаючи на матеріальні злидні, в яких жила наша сім'я, моє дитинство було в цілому, по суті, радісне» [5, 13], «Три роки пролетіли для мене в семінарії, як юнацьке свято» [5, 15]. Позитивне, радісне сприйняття світу є однією із особливостей творчого почерку митця, естетичною вимогою. Дослідниця творчості митця Н. Шумило наголошує, що «на противагу письменникам-просвітянам Васильченко творив яскраво позитивний портрет народу» [9, 60]. Письменник, коментуючи свою творчість, зазначає: «Показуючи життя своїх персонажів, я вважаю за неприродне малювати їх і їхнє життя одними сумними фарбами. І неприродне, і непотрібне, навіть шкідливе. Я гадаю, що не слід навмисне гасити бадьорість, життєздатність, радість життя, яка мусить бути в усякому житті, навіть у житті сільської голоти» [5, 58].

У творі С. Васильченка пунктирно, через яскраві образи, точні деталі, зовнішні та внутрішні прояви автобіографічного суб'єкта виявляються три сфери внутрішнього процесу дорослішання, розвитку особистості – інтелектуально-пізнавальна (раціональна), мотиваційно-ціннісна, морально-практична (вольова).

У «Моєму шляху» письменник, відтворюючи подієву канву свого життя (дитинство у містечку Ічня на Чернігівщині, навчання у семінарії, Глухівському учительському інституті, вчителювання у народних школах Канівщини, Полтавщини, Донеччини, півторарічне перебування у Бахмацькій в'язниці, робота

у «Раді», участь у Першій світовій війні, учителювання у школах Києва), органічно поєднує розповідь про зовнішні обставини (оточення, умови життя, організація шкільної справи, процес навчання тощо) і власні духовні шукання, синтезує особисте життя та історичний контекст, при цьому робить акцент на власній творчості.

С. Васильченко у результаті авторефлексивного досвіду створює образ самого себе як письменника і поступово відкриває його читачеві. Автор детально зупиняється на перших літературних спробах та впливах: «Щодо літературних впливів на мене, то починалися вони, як і мої літературні спроби, в дитячі роки, коли я наслідував Кольцова. Разом із тим, здається, почалися впливи наших народних пісень, для яких я ще в сільській школі мав окремий зшиток. Далі почалися впливи Кобзаря і Гоголя. Впливи ці були хоч і поза школою, але настільки бурхливі, стихійні, що швидко і назавжди перемогли впливи російські. Отже, впливи народної української пісні, Шевченка, Гоголя – це основні, здається, впливи, під якими я сформувався як український письменник. Звичайно, пізніше було багато впливів російських класиків і пізніших новітніх письменників і навіть чужоземних модерністів, але тут уже питання стояло в тім, щоб перенести нові способи творчості в українську літературу» [5, 48].

Сприйняття С. Васильченком творів української класичної літератури пояснює прагнення письменника до нових форм і способів зображення: «Українські прозаїки, скільки я пам'ятаю, не зробили на мене великого впливу, ні Квітка, ні навіть Марко Вовчок. Надприродне збіговисько найкращих народних образів, виразів, що надає характеру мозаїки її літературним творам, ще мало мене надто вражали мертвим, книжним етнографізмом, фальшю, під якою губився талант письменниці» [5, 49].

С. Васильченко передає внутрішні відчуття, момент творчого натхнення, психологічний стан під час написання першого прозового твору з учительського життя: «Було ранньої осені перед працею в школі. Писав дні і ночі. Як у гарячці. Руки як у огні. Серце билось. Все здавалось не те. Кидав писати. Ходив по кімнаті. Аж ось заплакав. Ні, нема відповідної сили. На душі стало раптом затишно й замирено. Одчув і зрозумів, що треба бути щирим, без жалю до себе одвертим, правдивим, об'єктивним, і що це буде незборна сила...» [5, 36]. Розглядаючи процес творчості загалом, він зазначає, що «працював я, по більшості, безалаберно, запоем, часом по кілька днів і ночей підряд» [5, 59]. У процесі самоаналізу письменник визначається: для нього літературна праця – це духовна потреба, поклик, сила, яка диригує його життям, спонукає до тих чи інших дій: «Я не вживаю слова «призваніє», але природний нахил до творчості, органічні якісь дані до цього, безумовно, були» [5, 48]. «Не знаю тепер, може кидати інститут спонукала мене жага творчої праці, для якої життя в інституті, в інтернаті аж ніяк не сприяло, за півтора року перебування в ньому я не написав ні рядка» [5, 43]. «Увесь час я одчував, що я повернуся до цієї праці, що я мушу вернутися, повинен» – С. Васильченко вказує, що писав завжди, за будь-яких несприятливих умов, навіть у ті «безнадійні часи, коли не дожидав бачити свій твір друкованим».

Багато місця у нарисі відведено аналізу тематики та жанрової специфіки власної творчості. Автор подає його у формі звернення до свого читача з пропозицією поділитися своїми міркуваннями, думками і поглядами на власну творчість, «на те, які я ставив собі завдання і до чого прагнув». С. Васильченко вказує, що у своїх перших літературних вправах він не використовував абстрактних тем, а лише теми з того життя, що його оточувало і вражало, виробляючи новий стиль. «Для своєї творчості я брав свідомо сюжети із близького мені життя, поставивши собі за завдання одбити його в художніх засобах, повернути мого читача лицем до його власного життя, до близьких йому людей, до рідного народу» [5, 57]. Автор наголошує, що його творчість «ішла в парі» з його життям, з його переконаннями, виходячи од серця, вона завжди контролювалась розумом. С. Васильченко так пояснює відсутність творів на сучасну тематику (20–30-і роки. – Л.К.): «Великі події пізніших років, звичайно, можуть давати теж авторові теми для його

творчості, але для художнього їхнього втілення, треба думати, потрібна перспектива й час. Принаймні ті твори, які я пробував писати тепер з сучасного життя, мене не задовольняли» [5, 53]. Такий детальний авторський самоаналіз можна пояснити двома причинами. По-перше, різкими випадками критиків різного спрямування із звинуваченнями у хуторянстві, вузькості кола спостережень, тематики, у тому, що «автор не знайшов себе в революції», що «революція не зачепила автора». По-друге, С. Васильченко звертається до автобіографічної пам'яті, яка «забезпечує цілісність особистості на вертикалі часу і її консистентність на горизонталі суспільних відносин» [1, 161]. З метою аналізу власних переконань та цінностей і в процесі цього аналізу, він стверджує позицію, на якій буде стояти, – позицію українського народного письменника.

Переходячи у часовий реєстр сьогодення, С. Васильченко висловлює свої думки і спостереження про літературу, письменницьку працю у новий час, про покликання і завдання критики, про вплив літератури на суспільство. Думки майстра не втратили слухності й у ХХІ ст.

Важко не погодитися із переконанням М. Бахтіна, що автобіографія виникає тоді, коли автор відчуває необхідність художньо об'єктивувати самого себе та власне життя [4, 132], знає як і вміє це зробити. Ф. Лежен назвав автобіографію найправдивішим із словесних жанрів, пов'язаних із самопізнанням і розкриттям свого «я».

«Мій шлях» С. Васильченка – значний здобуток української літератури, оригінальний цілісний твір, який показує логіку духовного та світоглядного становлення художника.

1. Автоінтерпретація: Сборник статей / Под ред. А.Б. Муратова и Л.А. Иезуитовой. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1998. – 208 с.

2. Автобіографія // Тлумачний словник української мови. – Х.: Фоліо, 2002. – С. 12.

3. Автобіографія // Словник української мови: У 11-ти т. – К.: Наукова думка, 1970. – Т.1. – С. 11.

4. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М., 1986. – 445 с.

5. Васильченко С. Твори: У 4-х т. – К.: В-во Академії наук УРСР, 1960. – Т.4. – 455 с.

6. Гинзбург Л. Я. О психологической прозе. – М.: INTRADA, 1999. – 411с.

7. Лежен Ф. В защиту автобиографии // Иностранная литература. – 2000. – №4. – С. 108–122.

8. Таймазова Л.Л. Память как одна из основополагающих мемуарной прозы // Культура народов Причерноморья. – Симферополь, 2005. – №69. – С. 74–77.

9. Шумило Н.М. Проза Степана Васильченка (питання поетики). – К.: Наукова думка, 1986. – 239 с.

В статъе рассмотрены особенности автобиографии как жанра литературы и одного из источников научного исследования. Проанализировано автобиографическое произведение С. Васильченко «Мой путь».

In the article an author examined peculiarities of autobiography as a literary genre and as a source of scientific research and analyzed S. Vasylychenko's autobiographical work «My Way».